

Problemen bij kinderen van de oorlog in het algemeen

De psychiater J.N.Schreuder stelt dat alle kinderen van de oorlog, ongeacht het gezin waaruit zij voortkomen, een aantal kenmerken vertonen:

1. het verlies van het basale vertrouwen. *'Juist het vertrouwen in de goedheid van alle mensen, juist dat wat we het basale vertrouwen van elk mens zouden kunnen noemen, ontbreekt vaak bij volwassenen die kind in de oorlog zijn geweest.'*
2. de afhankelijkheid van machtsstructuren. Schreuder haalt Hans Keilson aan die stelde dat kinderen met verschillende sociaal-politieke en culturele achtergronden onder één noemer te brengen zijn, n.l. de afhankelijkheid van de maatschappelijke machtsstructuur. De Tweede Wereldoorlog zou ons kunnen leren, *'dat kinderen afhankelijk zijn van machtsstructuren, dat ze overgeleverd zijn aan de wereld der volwassenen, die in menig opzicht kindvijandig is en sprakeloos maakt.'*
Geldt dit in het algemeen voor kinderen, voor kinderen van de oorlog geldt bovendien dat deze machtsstructuren zeer destructief waren.
3. problemen met het leren begrijpen wat hun sociaal-culturele achtergrond is. *'Alle kinderen van de oorlog zaten met het onontkoombare en onoplosbare dilemma dat ze door een verstoorde ontwikkeling onvoldoende in staat waren te leren en te begrijpen wat hun sociaal-culturele achtergrond was, terwijl zij en hun ouders daarentegen op uitzonderlijke en tevoren niet gekende wijze juist om deze reden werden vervolgd.'*
4. de oorlog is 'afwezig' of hinderlijk present. Kinderen worden vaak onwetend gehouden over wat er gebeurd is of er juist overmatig mee geconfronteerd. *'In beide gevallen verloopt het proces waardoor kinderen iets leren te begrijpen van de hen omgevende werkelijkheid onevenwichtig.'*
5. emotionele beperking. Mensen kunnen op twee manier op een trauma reageren, n.l. met vermindering of overspoeld worden. Beide processen staan lange tijd een evenwichtig functioneren in de weg. *'Het was vaak niet mogelijk op een vrije wijze emotioneel bij anderen betrokken te zijn. Die emotionele beperking was vaak noodzaak om staande te blijven, maar werd lang niet altijd doelbewust gekozen.'*
6. vernietiging van betekenis in het leven. Schreuder verwijst naar Shamaï Davidson die zegt *'dat de traumatische ervaring de binnen- en buitenwereld van het individu veranderde op een manier, die resulteerde in het verbreken van het besef van de continuïteit van het leven, de vernietiging van het begrip van betekenis in het leven en een ondermijning van het gevoel van veiligheid en van basaal vertrouwen.'*
7. het ontbreken van een goede basis voor opvoeding. *'Kinderen van de oorlog werden groot te midden van volwassenen van wie de individuele en maatschappelijke existentie in de meest fundamentele zin werd aangetast.'*
8. het afgesneden raken van jeugd en wortels. Door het vermijden van herinnering aan het trauma gaan ook de herinneringen aan de tijd ervoor verloren: *'Op deze wijze werden de kinderen van de oorlog van hun eerste jeugdijaren of van hun wortels afgesneden.'*

9. identiteitsproblemen. Schreuder noemt een aantal factoren die een belangrijke rol spelen bij het tot stand komen van de identiteit. *'In het prille begin van het leven zijn voor de ontwikkeling van de identiteit beide ouders onmisbaar. [Later gaan andere volwassenen, maar ook oudere broers en zussen meedoen in dat model staan.'* Door de oorlog zijn de meeste gezinnen, tijdelijk of voorgoed, uiteen gevallen. *'Het moment waarop het geweld en de verstoring van de ontwikkeling plaatsvonden, is bepalend voor de problemen die in de identiteit later worden ervaren.'* *'De twijfel aan de eigen identiteit ondermijnt de waardering voor jezelf, de zekerheid om beslissingen te nemen, het vermogen met anderen een relatie aan te gaan en het kunnen beleven van intimiteit.'*
10. onbeantwoorde vragen beïnvloeden het kind negatief. *'Wanneer die vragen niet worden beantwoord, niet mogen worden beantwoord, misschien zelfs niet mogen worden gesteld, dan wordt de mogelijkheid om die eigen innerlijke werkelijkheid en de externe werkelijkheid te organiseren belemmerd. Tijdelijk kan dat zover gaan dat ook het vermogen om vragen te stellen verloren raakt.'* Het kind ontwikkelt hierdoor angst, die later tot depressieve klachten kan leiden.

Dissociatie

De psycholoog Mario Montessori merkt over de stresserende factoren op: *'De werking van tegenstrijdige gevoelens, verwarring over idealen en waarden, angst, loyaliteitsconflicten en schuldgevoel over een periode die te lang geduurd heeft voor de beschikbare emotionele spanningsboog, kunnen in dergelijke traumatiserende situaties leiden tot een totale dissociatie van de emoties, van de herinneringen of de voorstellingen. Men weet dan wel wat er gebeurd is, of wat men doet - hoe erg ook - , maar men voelt er niets bij. Een dergelijk beeld treft men vaak aan bij NSB-kinderen die niet in staat geweest zijn om al te pijnlijke ervaringen of chaotische situaties te verwerken. Deze dissociatie is een laatste redmiddel om te blijven voortbestaan.'*

Sequentiële traumatisering

De psycholoog Hans Keilson heeft in zijn boek 'Sequentielle Traumatisierung bei Kindern' aandacht gevraagd voor de cumulatieve traumatisering van kinderen door wat hij 'man made disaster' noemt. De situatie van de Joodse weeskinderen die hij onderzocht is op een aantal punten verschillend, maar op een aantal andere punten te vergelijken met de situatie van NSB-kinderen. Keilson gaat ervan uit dat het gescheiden worden van de moeder een traumatische ervaring is voor een kind, een basistrauma. Voor iedere leeftijdsgroep krijgt die scheiding echter een andere betekenis. Een traumatische gebeurtenis kan de normale ontwikkeling in die leeftijdsperiode stop zetten of ombuigen. Er kan sprake zijn van regressie. Zo'n gebeurtenis heeft vaak een blijvende invloed op de ontwikkeling.

Veel lotgenoten zijn korter of langer van de moeder (en vader) gescheiden geweest, tijdens en vooral na de oorlog.

Na deze eerste traumatiserende ervaring volgden er, zoals Keilson aantoonde voor de Joodse weeskinderen, nog meer. Montessori is van mening dat het concept sequentiële traumatisering ook op NSB-kinderen van toepassing is, *'althans bij die groep die na Dolle Dinsdag naar Duitsland is gevlucht. [De slechte opvang die hen daar te beurt viel is én in materieel én in moreel opzicht een zeer schokkende, verwarrende en angstige ervaring geweest. De terugkomst in Nederland bracht geen soelaas.] In dat deel van Nederland dat nog bezet was, was de situatie voor hen zeer bedreigend. En tijdens en na de bevrijding werd het voor hen tot een ware hel.] Een minderheid*

van de NSB-kinderen zal mogelijk de dans ontsprongen zijn door vriendelijke opvang van de familie die niet gecollaboreerd had. Maar vaak was het zo dat familieleden – vermoedelijk omdat ze zelf tijdens de oorlog geleden hadden onder het feit dat er NSB-ers in hun familie waren – niet de barmhartigheid opbrengen om hen te hulp te komen. Die periode na de oorlog is het meest traumatisch voor hen geweest en heeft lang geduurd.’

Stoornissen in agressieregulatie en hechtgedrag

Herman Musaph ziet als speciale verschijnselen bij de tweede generatie de volgende punten:

1. Stoornissen in de agressieregulatie: *‘Mijn ouders hebben zo veel ellende doorgemaakt; ik mag niet tegen ze in opstand komen, niet kwaad op ze zijn. Ik moet extra lief voor ze zijn.’* De ouders worden ontzien. De agressie die niet tegen de ouders gericht kan worden, richt zich vaak tegen zichzelf en uit zich bijvoorbeeld in het zich ontzeggen van genoegens of in sadomasochistisch gedrag. Musaph stelt dat deze stoornis, kort samengevat, tot de volgende attitudes kan leiden:
 - ik zal wraak nemen voor wat mijn ouders is aangedaan
 - ik zal extra lief zijn tegen iedereen (dan zal mij niet overkomen wat mijn ouders overkomen is)
 - ik veracht mijn ouders vanwege hun passieve gedrag
 - ik veracht mezelf omdat ik te weinig heb geprobeerd goed te maken wat de vijand aan mijn ouders heeft misdreven
 - ik hoef niets meer te presteren, wij hebben het beroerd genoeg gehad
2. Stoornissen in het hechtgedrag: De relatie met de ouders is vaak problematisch, er is te grote afhankelijkheid, ouders kunnen hun kinderen niet loslaten. *‘Zowel de overidentificatie als de beschadigde identiteit van de ouders kunnen voor de kinderen bij het maken van een partnerkeuze storend werken.’* Seksuele stoornissen en faalangst kunnen het gevolg van deze stoornis zijn.

De gesignaleerde problematiek doet zich ook bij NSB-kinderen voor.

Posttraumatische stressstoornis

Voor zover kinderen oorlogservaringen, zoals bombardementen, beschietingen, geweld, verkrachtingen en mishandelingen hebben meegemaakt of er getuige van geweest zijn, kunnen zij kampen met problemen die onder de verzamelnaam *PTSS* (Post-Traumatic Stress Syndrom) bekend staan, zoals slapeloosheid, nachtmerries, terugkerende beelden uit het verleden die angst inboezemen, het niet kunnen voelen van emoties, altijd alert zijn etc. (zie voor uitgebreide beschrijving van dit syndroom het artikel van J.Lansen. J.Lansen stelt in een later artikel dat de diagnose PTSS *‘eigenlijk maar heel beperkt van toepassing is voor kinderen. Het is nu bekend dat traumatische ervaringen op een vroege leeftijd speciaal de ervaringen van vervolging en terreur, niet alleen PTSS-achtige verschijnselen opleveren, maar aanleiding geven tot een ernstige storing in de ontwikkeling van de persoonlijkheid. Deze wordt pas manifest in de volwassenheid.’* Een aantal kinderen van hen die tijdens de oorlog aan de kant van de bezetter stonden, heeft oorlogsgeweld aan den lijve ondervonden. Klachten zoals bij PTSS beschreven staan, worden in de praatgroepen van Herkenning gesignaleerd.

Parentificatie

In de literatuur over de problemen van kinderen van de oorlog in het algemeen wordt o.a. door Frederik van Gelder gesproken over de rolomkering tussen ouders en kinderen. De kinderen ontzien de ouders, omdat deze zoveel in de oorlog, op wat voor manier dan ook, hebben meegemaakt, in plaats van dat de ouders rekening houden met hun kinderen. Van Gelder schrijft dat sommige kinderen door hun ouders als vertrouwenspersoon worden gebruikt: *'De identificatie van een kind met de ervaringswereld van de ouders kan zo totaal zijn dat het lijkt alsof het kind zelf de vervolgde en vernederde is...'* In de puberteit wanneer kinderen zich van hun ouders los maken, kunnen door deze rolomkering problemen ontstaan. Er is een te sterke afhankelijkheid gegroeid tussen ouders en kinderen. Er zijn kinderen die in deze afhankelijkheid blijven hangen. Anderen maken zich op een heftige wijze los, door tijdelijk, en soms definitief, met de ouders te breken.

Substituutkinderen

Van Gelder spreekt ook over substituutkinderen, vooral in Joodse families: *'...deze kinderen zijn opgegroeid in een gezin waarin niet hun **eigen** behoeften aan liefde en geborgenheid centraal stonden, maar die van de ouders.'* John A. Bruggeman schrijft hierover: *'Ik denk dat veel concentratiekampmoeders hun na de oorlog eerstgeborene gebruikt hebben als vredeskind of als vervangkind voor de dode gezinsleden. Soms ook als reparatiekind bij hereniging van het van elkaar vervreemde gezin of bij een nieuw huwelijk.'* Ook bij families met een andere achtergrond waar een van de ouders lange tijd afwezig geweest is, bijvoorbeeld bij families die in de Japanse interneringskampen hebben gezeten, maar ook bij families van verzetsdeelnemers en collaborateurs komen deze 'reparatiekinderen' voor. Zij krijgen een programma mee dat zij nooit zullen kunnen verwezenlijken, omdat niet hun eigen persoonlijkheid het belangrijkste is, maar het doel van de ouders.

Er zijn ook vervangingskinderen in gezinnen van NSB-ers geboren nadat de gevangen ouder uit het interneringskamp thuis kwam.

Onverwerkte oorlogservaringen van de ouders

In diverse publicaties wordt aandacht besteed aan de gezinssituatie waarin kinderen van de oorlog moeten opgroeien. In de inleiding van de brochure 'Psychosociale problematiek van de tweede generatie' (uitgave Icodu, geen auteur vermeld) is het zó verwoord: *'Het onverwerkte oorlogsverleden van de ouders kan zich in geheel verschillende vormen manifesteren. Vaak wordt het oorlogsverleden door de ouders nagenoeg verzwegen. Zij spreken er met hun kinderen nooit over of maken slechts vage toespelingen, waarvan de betekenis de kinderen ontgaat. Op hun beurt beseffen of vermoeden de kinderen, dat hun ouders traumatische ervaringen hebben opgedaan; ze durven daarover echter geen vragen te stellen, uit angst hun ouders pijn te doen. Er ontstaat dan zoiets als een 'conspiracy of silence'; er is dan sprake van een familiegeheim, dat als een taboe het dagelijkse gezinsleven sterk kan beïnvloeden. Ook het tegenovergestelde doet zich voor: de oorlog komt steeds weer ter sprake en allerlei dagelijkse gebeurtenissen worden door de ouders met de oorlog in verband gebracht. In beide gevallen staat het gezinsleven in het teken van oorlog. In beide gevallen ook worden de kinderen in feite min of meer gedwongen de hedendaagse werkelijkheid te zien in het perspectief van wat hun ouders tijdens de oorlog hebben meegemaakt en wat zij daarbij toen hebben gevoeld. Men zou kunnen zeggen dat de werkelijkheid waarin deze kinderen opgroeien niet hún, hedendaagse, werkelijkheid is, maar die van de ouders tijdens de oorlog. Daarmee worden deze kinderen tevens in de ontwikkeling van hun identiteit aangetast. De*

werkelijkheidsbeleving die hen door hun ouders wordt voorgehouden zal immers van invloed zijn voor de wijze waarop deze kinderen zichzelf beleven, voor hun zelfbeeld.'

NSB-kinderen hebben ook met ouders te maken gekregen die door hun ervaringen (sociaal isolement, arrestatie, internering etc.) zodanig getekend waren, dat zij niet meer als ouders voor hun kinderen emotioneel beschikbaar waren. De werkelijkheidsbeleving van de ouders drukte haar stempel op het gezin.

Traumatisering van jonge kinderen

John A. Bruggeman merkt over traumatisering bij jonge kinderen op: *'Door de oorlogstrauma's werden vooral de zeer jonge kinderen het sterkst getroffen. In iedere ontwikkelingsfase van een kind moeten mogelijkheden geboden worden om fasespecifieke ervaringen op te doen. Door scheiding van de ouders tijdens onderduik- of kampomstandigheden, met daarbij ondervoeding en ziekte werden de vroegste ontwikkelingsfasen meestal ernstig geschaad, hetgeen een basis vormde voor latere stoornissen in de karakterontwikkeling.* [Over jonge kinderen die in de Japanse kampen waren]: *'Deze kinderen hebben zelf uit hun eerste levensjaren geen herinneringsgebonden materiaal, hoogstens enkele vage inprentingen van bijvoorbeeld kleuren van kampgebouwen. Veel gehoorde opmerkingen van ouders zijn: "Ach, jij was nog zo klein, jij was nog maar een baby, jij weet gelukkig niets van de oorlog. Wij hebben alles bewust meegemaakt, geniet jij nu maar dat het vreedstijd is." Hier ligt een kernconflict voor de tweede generatie: namelijk de gevoelens van de ouders tellen, die van de kinderen op dit punt niet. Om zelf als kind angsten en psychosomatische verschijnselen in de kamptijd gekregen te hebben zonder op grond van bewuste herinneringen over deze tijd te kunnen spreken en dan bejegend te worden alsof je niets hebt meegemaakt omdat je een baby was, is een enorme krenking van het basis-zelfgevoel.'*

De kinderen van 'foute' ouders die tussen 1942 en mei 1945 geboren zijn, behoren tot de groep van jonge kinderen die de oorlog wel meegemaakt hebben en daar de invloed van ondervinden, maar geen bewuste herinneringen eraan hebben.

Transgenerationale traumatisering

De psychiater E. de Wind stelt dat trans- en multigenerationele processen in families vooral bekend zijn uit sociaal-historische onderzoeken. In de jaren tachtig werd in de US voor het eerst gepubliceerd over transgenerationale processen in families van door de oorlog getraumatiseerden. De traumatisering van de ouders is dermate diep geweest dat hun kinderen daardoor indirect getraumatiseerd worden. De ouders kunnen het kind nauwelijks *'vrij laten om zijn eigen mogelijkheden zo goed mogelijk tot ontwikkeling te laten komen.'* ['] *'Welhaast alle getraumatiseerde ouders geven aan hun kinderen opdrachten ('delegaties') om iets goed te maken van het verlies dat zij zelf geleden hebben en van het leed dat zij zelf hebben ervaren.'* De Wind noemt drie factoren die het proces van transgenerationale traumatisering mogelijk maken, n.l. identificatie met een familielid (ouder of grootouder); de familiedynamische factor als bijv. het geven van delegaties; het familiegeheim, dat aanleiding geeft tot mythevorming, welke ongedaan gemaakt moet worden, wil er ooit een nieuwe uitgroei naar de realiteit van het heden tot stand kunnen komen.

Ook in gezinnen van ex-politieke delinquenten is er sprake van het onbewust doorgeven van de trauma's van de ouders aan de kinderen. Ook al is de oorzaak van die trauma's anders dan bijvoorbeeld bij slachtoffers van de vervolging, de invloed ervan op de kinderen is evengoed aanwijsbaar.